

प्रकरण दुसरे
संशोधन विषयाशी संबंधित साहित्याचा अभ्यास

प्रकरण क्रमांक	प्रकरणाचे शीर्षक	पृष्ठ क्रमांक
प्रकरण.दुसरे	संशोधन विषयाशी संबंधित साहित्याचा अभ्यास	१५ ते २२
२.१	प्रास्ताविक	१५
२.१.१	लेखन प्रकल्प- संबंधित साहित्याचा अभ्यास	१५
२.१.२	सारांश- प्रस्तुत विषयाचे नाविन्य	२१

प्रकरण दुसरे

-: संशोधन विषयाशी संबंधित साहित्याचा अभ्यास :-

३.१ प्रास्ताविक :-

संशोधकाने अभ्यासासाठी ज्या समस्या क्षेत्राची निवड केली त्यातील प्रकाशित सामग्रीचा शोध व त्याचे चिकित्सक विश्लेषण संबंधित साहित्याच्या समालोचनात अभिप्रेत असते.

संशोधन समस्या निश्चित व नेमकी केल्यानंतर आपल्या संशोधन समस्येसारखीच समस्या सोडवण्यासाठी पूर्ववत अभ्यासकांनी कोणत्या अभिकल्पांचा उपयोग केला आहे ? आधार सामुग्री संकलित करण्यासाठी कोणती साधने वापरली आहेत ? त्या साधनांची सप्रमाणता व विश्वसनीयता काय आहे ? संकलित आधारसामुग्रीचे विश्लेषण कोणत्या साहित्यांच्या आधारे केले आहे, कोणते निष्कर्ष काढले आहेत ? या बाबींची माहिती करून घेण्याच्या दृष्टीने संशोधकाने पूर्ववर्ती संशोधन साहित्याची चिकित्सक व सर्वकष तयारी करावयाची असते.

संशोधकाला संशोधन कार्य करण्यापूर्वी व कार्य चालू असताना अनेक प्रकारचे संशोधन साहित्य वाचावे लागले. संशोधकाने संबंधित साहित्याचे वर्गीकरण खालीलप्रमाणे करून आढावा घेतला आहे. :-

- १) शैक्षणिक क्षेत्रात वापरण्यात आलेले लेखनपध्दतीचे वेगवेगळे प्रकल्प.
- २) अध्यापन विषयातील संबंधित संशोधन साहित्याचा अभ्यास.

३.१.१ लेखनप्रकल्प संबंधित साहित्याचा अभ्यास :-

संशोधकाला हा अभ्यास करण्यासाठी लेखनविषयक पूर्व संशोधन झाले आहे का ? याचा आढावा घेणे उपयुक्त ठरेल यासाठी संशोधकाने शैक्षणिक संशोधनाचे 'बुच' चे ५ खंड अभ्यासले त्या पैकी क्रमांक ३ मध्ये पुढील माहिती आढळली:-

१) विदर्भातील लेखनकौशल्य प्रकल्प :- (१९७८-१९८३)

सन १९७८-१९८३ मधील व्हॅल्युम क्रमांक ३ मध्ये पातरीकर एम.एस. यांच्या 'एन.सी.ई.आर.टी' म्हणजेच 'राष्ट्रीय शैक्षणिक अनुसंधान' आणि प्रशिक्षण परिषद दिल्ली तर्फे तयार केलेल्या खंडाचा आढावा घेतला.

त्यात त्यांनी 'विदर्भाच्या नागरीविभागातील बी.ए. च्या वर्गातील मुलांच्या लेखनकौशल्यामध्ये होणाऱ्या चुकांचे भाषा विषयक पृथक्करण' यावर संशोधन विचार मांडले आहेत. ते पुढील प्रमाणे.

संशोधकाचे नाव :- पातरीकर एम.एस. वर्ष १९७८-१९८३

संशोधन विषयाचे नाव 'विदर्भाच्या नागरीविभागातील बी.ए. च्या वर्गातील मुलांच्या लेखनकौशल्यामध्ये होणाऱ्या चुकांचे भाषा विषयक पृथक्करण'

प्रकल्पाची उद्दिष्टे :-

शिक्षणाची प्रक्रिया सुलभ करावयाची हे जरी प्रकल्पाचे उद्दिष्ट असले तरी प्रकल्पपूर्तीसाठी काही विशिष्ट उद्दिष्टे ठेवण्यात आली.

- १) मराठी भाषेची आवड निर्माण करणे.
- २) लेखनकौशल्य विकसित करणे.
- ३) लेखनकौशल्य आत्मसात करताना होणाऱ्या चुकांची नोंद करणे.
- ४) शिक्षण सहज, सुलभ व कौशल्यपूर्ण करणे.
- ५) लेखनकौशल्य विषयक चुकांची संख्या कमी करणे.
- ६) विद्यार्थ्यांना लेखनविषयक आवड निर्माण करणे.

प्रकल्पाची साधने व पध्दती :-

ह्या प्रकल्पाची उद्दिष्टे साध्य करण्याकरिता प्रथमतः विदर्भातील शिक्षकांचे प्रशिक्षण आयोजित करून शिक्षकांचे प्रशिक्षण हा लेखनविषयक प्रकल्पाचा मानर्बिंदू होता प्रकल्पाची सुरुवात शिक्षकांच्या प्रशिक्षणाने केल्यामुळे प्रकल्पाची अंमलबजावणी करण्यासाठी लेखनकौशल्य पध्दतीची संकल्पना काय ? ती कशासाठी व्यवहारात आणावयाची? त्यासाठी कोणते मार्ग वापरायचे ? व त्या निमित्ताने सध्याच्या प्रचलित शैक्षणिक पध्दतीत कोणते बदल व सुधारणा घडवून आणावयाच्या ? हे सर्व करत असताना शिक्षकांकडून असणाऱ्या अपेक्षा शिक्षकांसमोर प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून व्यक्त करण्यात आल्या.

भाषेवरील शैक्षणिक संशोधन हे शिकणाऱ्याची वैविध्यमानच दाखवते असे नाही तर त्यांची विविध भागातील प्रतिभा, आत्मविश्वास व सक्रीय संशोधक वृत्ती, ज्ञान इ. भाग ही दाखवते. शैक्षणिक भाषेय संशोधन हे त्या दृष्टीने महत्वपूर्ण ठरते.

निष्कर्ष :-

हा अभ्यास भाषेच्या विभागीय अभ्यासाशी संबंधित होता. इंग्लिश भाषेचा वापराने इंग्रजी भाषेच्या अध्ययन- अध्यापन प्रक्रियेवर होणारा परिणाम अभ्यासताना मराठी भाषेचा आधार घ्यावाच लागतो.

मर्यादा व अडचणी :-

- १) लेखन प्रकल्पात सुरुवातीला ज्या धडाडीने व वेगाने काम झाले तो वेग व धडाडी कायम राहू शकली नाही.
- २) शिक्षणेतर उपक्रमांच्या बाबतीत पहिल्या इतका उत्साह दुसऱ्यावर्षी दिसला नाही.
- ३) शिक्षणविभाग आवश्यक तो पाठपुरावा दुसऱ्या वर्षी करू शकले नाही.
- ४) प्रकल्पाचा परिणाम सर्वदूर व विविधांगी होता पण त्यांचे संख्यात्मक व गुणात्मक मापन आवश्यक त्या प्रमाणात होवू शकले नाही.
- ५) ग्रामीण पातळीवर व्यावहारिक समस्यांमध्ये लेखनातील व्याकरणदृष्ट्या चुका ही एक मोठी समस्या होती.
- ६) शैक्षणिक व्यवस्थेतील महत्वाची त्रुटी की ज्यामुळे लेखन कौशल्य प्रकल्पावरचा ताण वाढला ती म्हणजे खेडेगावातील प्रशिक्षितांचा अभाव.

सारांश :-

लेखन कौशल्य प्रकल्प हे विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासाची गुरुकिल्ली ठरू शकते. अनेक ज्ञानरथींनी ही शिक्षणाच्या ह्या अंगाला प्रधानमहत्त्व दिलेले आहे. सुंदर अक्षर हा जीवनाचा मौल्यवान अलंकार आहे. हे यासाठीच म्हटले जाते नुसते साक्षर होणे किंवा चार पुस्तके वाचता येणे एवढ्यासाठीच शिक्षण महत्वाचे नसून विद्यार्थ्यांचे सर्वांगीण व्यक्तिमत्व सुधारणे व आपल्या सर्व गुण कौशल्यासहित त्यांना समाजाचा एक जबाबदार नागरिक बनवणे हे शिक्षणाचे उद्दिष्ट आहे. प्राथमिक शिक्षणातील ताण, तणाव अवडंबर आणि ओझे दूर केल्यामुळेच हे साध्य होईल. प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे होण्यामध्ये ज्या अनेक अडचणी आहेत त्यामध्ये लेखन प्रक्रिया आकर्षक नाही. ही एक मोठी अडचण आहे. लेखनकौशल्य प्रकल्पाने नेमके याच बिंदूकडे सर्वांचे लक्ष वेधलेले आहे.

अत्यंत कमी खर्चात साध्या व सोप्या पध्दतीने ही पध्दत कशी आकर्षक करता येईल हेच या प्रकल्पाने दाखवून दिलेले आहे. सध्याच्या प्रचलित शिक्षण चौकटीत राहून शिक्षणाची गुणवत्ता कशी सुधारता येईल, हे लेखनकौशल्य प्रकल्पातून शिकता येते, हेच या प्रकल्पाचे खरे यश आहे.

३.१.२ मिस्त्रा जे. एन. (१९६८)

विदर्भातील लेखन प्रकल्पा प्रमाणेच एन.सी. ई. आर.टी.ने “माध्यमिक स्तरावर भाषेचा अभ्यास करताना येणाऱ्या समस्या” या विषयावर SAG विद्यापीठातून संशोधन केले.

३.१.३ कुमार एस. (१९७८)

लेखनकौशल्या प्रकल्पासारखाच कुमार एस. यांनी “हिंदी व्याकरण आणि त्याचा प्रभाव अभ्यासण्यासाठी वैशिष्ट्यपूर्ण साहित्य तयार करणे” या विषयावर आग्रा विद्यापीठातून पी.एच.डी. केली.

३.१.४ गुरे. पी. (१९८०)

भाषेच्या बाबतीत होणाऱ्या सर्वसाधारण चुकांचा विचार करता , यांनी लेखनसुधारित करण्याच्या व्याकरणातील अचूकता चांगल्या आणि भरपूर संकल्पना , भाषा आणि विचार यातील सातत्य, यावर संशोधन केले आहे.

३.१.५ मॉटेग्ने (१९८०)

केवळ भाषाविषयक समस्याच निर्माण केल्या अन् त्यात योग्य व वेळीच सुधारणा केली नाही तर भाषाविषयक लेखनकौशल्ये विकसित होवू शकत नाही. यासाठी ‘मॉटेग्ने’ यांनी “भाषिक शैली ही बोलकी असावी” या संबंधी संशोधन केले आहे.

३.१.६ लेखनवसा निबंधाचा - गुप्ते ललिता (१९९२)

‘व्यक्ती तितक्या प्रकृती’ हे जरी खरे असले तरीही प्रत्येकात निर्मितीक्षमता-सृजनशीलता थोड्याफार फरकाने कमी - मध्यम- अधिक असतेच असते. सृजनाचा खरा आनंद हा लेखनातून मिळू शकतो. सुरुवातीला शब्द -शब्द जुळवून परिपूर्ण वाक्य, मग अर्थपूर्ण परिच्छेद मग सुसंगत लेखन हा असा लेखन प्रवास सुरु होतो. शिकण्याची गोडी लागली की भाषा विषयात रस वाढू लागतो. वाचन, संभाषण, श्रवण, कथन, यातून अनुभवविश्व समृद्ध होत जाते. आकलनानंतरची पायरी व्यक्तीकरणाची, अभिव्यक्तीची, संगीतकार-सूरातून, आणि रचनाकार - रचनेतून साहित्यकार - साहित्यातून त्याच्या कळत - नकळत व्यक्त होतो. साहित्याचा आस्वाद घ्यायला शिकवले की मग विद्यार्थी झपाटल्यासारखे अवंती - भवती डोळसपणे सूक्ष्म अवलोकनाने पाहायला लागतात. रसिक वृत्ती जागी ठेवून अनुभव मनमुक्तपणे वेचयला, स्विकारायला पुढे झेपावतात, प्रतिभा अंकुरु लागते सहजतेने पालवते, शब्द फेर धरायला लागतात अनुभव बोलायला लागतात या वेड्या वाकड्या शब्दांना हळूहळू अर्थ येतो, आकार येतो एक लय, एक ताल, एक सूर लाभतो लेखणीची जादू तिचं कसब कधी कवितेच्या रूपान, तर कधी कथेतून कधी लघुनिबंधातूनतर कधी नाट्यरूपान साकारते. अशी किमया अध्ययन-अध्यापनातून विद्यार्थ्यांना लहानपणीच लाभली की लेखनकला सहजपणे विकसित होवू शकते यासाठी त्यांना भरपूर लिहायची संधी प्राप्त करून देण्यासाठी त्यांनी लेखनवसा या विषयावर लिखाण केले आहे.

३.१.७ ज्ञानदा निबंधमाला - पोरे - वेल्हाळ(२०००-०१)

सुंदर शब्द, योग्य उदाहरणे, समर्पक सुविचारांची फुले गुंफली की लेखनकौशल्याचा हार तयार होतो. ही कौशल्ये आत्मसात करण्यासाठी अवांतर वाचन करण्याची नितांत गरज आहे, कारण जेव्हा आपण चांगलं साहित्य वाचतो, तेव्हाच आपल्याला स्वतःचे विचार मांडता येतात, नवीन काहीतरी सुचते यासाठी विविध साहित्यातून प्रकटलले, अनुभवलेले लेखन ह्यावर त्यांनी संशोधन केले आहे.

२.१.८ शिक्षण संक्रमण :-

१) संशोधन विषय:- वाचनाची आवड व संवर्धन

संशोधक:- 'ताडफळे जयश्री' (२००३)

यांनी शालेय वाचनालयातून विद्यार्थ्यांना वाचनाची आवड कशी लावता येईल व विद्यार्थ्यांच्या वाचनाच्या आवडी निवडी त्याची निरीक्षणे, पुस्तक प्रदर्शने, पुस्तक पेटी या साधनाव्दारे 'वाचन संवर्धनाचे उपाय' यावर लेखन केले आहे.

२) संशोधन विषय:- वाचनाचे महत्व

संशोधक:- 'पालेकर एस.आर.' (२००३)

यांनी शरीर सुदृढ व निरोगी राहण्यासाठी शारीरिक व्यायामाची गरज असते त्याप्रमाणे व्यक्तीमत्वाच्या विकासासाठी वाचनाची गरज असते. या साठी कै. विष्णूशास्त्री चिपळूणकरांचे, भारताच्या घटनेचे शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे, कै. प्रि. गो.ग. आगरकरांचे, विचार व्यक्त करून वाचनाचे महत्व स्पष्ट केले आहे.

३) संशोधन विषय:- निबंध लेखन - दिशा, दृष्टी

संकल्पना आणि चौकट

संशोधक:- 'कमलेश' (२००४)

यांनी खऱ्या लेखनाची आशयाभिव्यक्ती आणि सृजनशीलता यावर संशोधन केले.

४) संशोधन विषय:- पत्र लेखन एक कला

संशोधक:- 'शिकें डी.जी.' (२००४)

यांनी पत्रलेखन म्हणजे काय त्याचे महत्व, प्रकार, पत्राचे प्रमुख विभाग, अभिवादानाचे प्रकार, मराठी पत्र लेखनातील काही एकाक्षरांचा खुलासा इत्यादी बाबींवर लेखन केले आहे.

५) संशोधन विषय:- वाचन संस्कृतिचे संवर्धन, शालेय ग्रंथालयाचे योगदान

संशोधक:- 'जोशी वर्षा' (२००४)

यांनी वाचन आहे प्रवास सुंदर नव्या ज्ञानाच्या इतिहासाचा, साहित्याचा आणि विज्ञानाचा या मंगेश पाडगावकरांच्या काव्या प्रमाणे वाचनाचे योग्य व उचित वर्णन करून वाचन संस्कृति वाढली पाहिजे, 'वाचाल तर वाचाल' याचे महत्व स्पष्ट करून विद्यार्थ्यांना शालेय ग्रंथालयातून वाचन संवर्धनासाठी वाचन पेट्या, पुस्तकप्रदर्शन, वृत्तपत्रकात्रण संग्रह या सारख्या उपायांवरतीही लेखन केले आहे

६) संशोधन विषय :- मराठी अभ्यासाचे आदर्श नियोजन (इ. १० वी)

संशोधक :- 'दांडेकर रेणू' (२००४)

यांनी मराठी ही आपली प्रथम भाषा त्याची प्रश्नक्रमांकानुसार गुणविभागणी, पाठानुसार- निबंधलेखनाचे विषय, कवितानुसार लेखन विषय पाठ्यपुस्तकांचे वाचन करताना त्याचा क्रम कोणता असावा? निबंधाचे प्रकार व या मागीलवर्षी विचारलेले विषय, पत्रप्रकार, त्याचे प्रकार सारलेखन, व्याकरण या बाबींवर सखोल मार्गदर्शनपर लेखन केले आहे.

७) संशोधन विषय :- स्वयंअध्ययनासाठी प्रकल्प पध्दती

संशोधक :- 'प्रा. खाडे सोपान गो.' (२००४)

यांनी भाषा विषयामध्ये स्वयंअध्ययनात अध्ययन करणेसाठी प्रकल्प पध्दती कशी वापरावी व तिचे महत्व काय ? हे मुद्याव्दारे मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

२.१.२ सारांश : प्रस्तुत विषयाचे नाविन्य :-

प्रस्तुत संशोधनामध्ये संशोधकाने एकूण १० संशोधन प्रकल्पांचा संशोधन विषयाशी संबंधीत साहित्याचा अभ्यास केला आहे त्यामध्ये संबंधीत साहित्याची उद्दिष्ट्ये , संशोधनाची साधने, संशोधनाच्या पध्दती व निष्कर्ष या बाबींचा आढावा घेतला.

लेखनकौशल्य प्रकल्पामध्ये सध्याची लेखन पध्दती व स्वयंसुधार पध्दती या दोन्हीतील फरकाचा अभ्यास केला आहे. स्वयंसुधार पध्दतीत वर्गाध्यापनात वेगवेगळ्या उपक्रमाच्या माध्यमातून अध्यापन करणे अपेक्षित आहे यासाठी शैक्षणिक तंत्रज्ञानातील रेडिओ, टेप, दूरचित्रवाणी, यासारख्या दृकश्राव्य साधनांचा उपयोग होत नसल्याने सदर लेखन पध्दतीचा विद्यार्थ्यांच्या विकासावर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास केल्याचे आढळत नसल्याचे संशोधकाला आढळले. लेखनातील चुका टाळण्यासाठी नेहमीच्या - चुकीच्या शब्दावर गोल करणे, चुकीच्या शब्दावर खाट मारणे, चुकीच्या शब्दावर फुली मारणे व चुकीचा शब्द समासात लिहून दाखवणे या पध्दतीचा वापर न करता चुकीच्या शब्दासाठी संशोधिकेने सांकेतिक कोड वापरले आहेत. या दृष्टीने प्रस्तुत संशोधन हे मुलभूत व नाविन्यपूर्ण आहे असे म्हणता येईल.

प्रस्तुत विषय निवडण्यामागील भूमिका :-

आता पर्यंतच्या संशोधनात भाषा विषयाचे महत्त्व, संकल्पना , भाषिकशैली, निबंध, पत्र यावर संशोधन झाले आहे. यामध्ये लेखनातील चुका कमी करणे, भाषिक कौशल्य वाढवणे,भाषेची आवड निर्माण करणे, लेखनाची संधी मिळवून देणे, यावर भर दिला गेला आहे. परंतु लेखनातील चुका टाळण्यासाठी निश्चित पध्दत आढळली नाही व शुध्दलेखनाचा अभाव ही सर्व स्तरावर आढळणारी समस्या आहे ती सोडविण्यासाठी लेखनपध्दती बदलणे व नवीन लेखनपध्दती विकसित करणे हीच प्रस्तुत विषय निवडण्यामागील भूमिका आहे.